

УДК 373.3.015

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2020-96-3-6-16>

РОЗВИТОК НАУКОВОЇ ОБДАРОВАНОСТІ ЛІЦЕЇСТІВ

В. М. Алфімов

ORCID 0000-0002-3817-452X

У статті розкрито сутність наукової обдарованості особистості, подано основні характеристики її прояву у старшокласників. Підкреслено, що, незважаючи на численні наукові публікації щодо дослідницької підготовки школярів, управління цією підготовкою, подальшого вивчення потребує досвід роботи ліцею при Донецькому національному університеті як такого навчально-виховного закладу, який за двадцять чотири роки свого існування створив ефективну практику розвитку наукової обдарованості старшокласників, результатом якої стали сформовані у кожного випускника позитивні мотиви навчання, стійкий інтерес до здобуття нових знань, потреба у поповненні знань, вміння опрацьовувати спеціальну літературу, аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагуватися, узагальнювати, спостерігати, формулювати висновки, прогнозувати тощо. Усе це дало можливість випускникам ліцею вступати до аспірантури, захищати кандидатські і докторські дисертації, ставати науковими співробітниками, що ще раз підкреслило важливість цілісного підходу щодо науково-практичної підготовки старшокласників, який разом з іншими підходами активно впроваджувався у ліцеї при Донецькому національному університеті.

Підкреслено, що цілісний характер розвитку наукової обдарованості учнів у ліцеї при Донецькому національному університеті забезпечувався створенням і впровадженням програми науково-практичної підготовки старшокласників. Проаналізовано зміст програми, форми і методи її реалізації. Особлива увага приділена ліцейському науковому товариству та його музею, принципам його роботи, а також навчальному курсу «Теорія і методи наукового дослідження», циклограмі організації науково-дослідної роботи майбутніх науковців, щорічній науково-практичній конференції ліцеїстів, результатам науково-практичної підготовки старшокласників, заохоченню учнів та їх педагогів.

Ключові слова: обдарована особистість, наукова обдарованість, ліцей при Донецькому університеті, програма науково-практичної підготовки ліцеїстів, ліцейське наукове

товариство, музей ліцейського наукового товариства, щорічна науково-практична конференція ліцеїстів, циклограма організації науково-дослідної роботи ліцеїстів, заохочення ліцеїстів та педагогів.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Стратегічні завдання сучасної освіти України, які визначені у Концепції «Нова українська школа» зумовлюють актуальність досліджень щодо озброєння дітей і молоді навичками наукового пізнання, вміннями генерування нових ідей і пошуку нових знань. Серед типів загальноосвітньої школи своє чинне місце займають ліцеї як заклади, які покликані розкривати і нарощувати здібності майбутніх науковців, на що їх орієнтує сучасне положення про наукові ліцеї в системі освіти України. Відкриття наукових ліцеїв у державі – це визнання успішної діяльності ліцеїв, які були створені на початку дев'яностих років минулого століття і які ставили своїм завданням науково-практичну підготовку обдарованої шкільної молоді. Ця ідея була закладена у перших положеннях про український ліцей, а згодом – у Законі України «Про загальну середню освіту». Іншими словами, це була реальна турбота держави про юні таланти, що наділені даром наукової творчості.

У славетній когорті таких ліцеїв, що виховали чимало науковців, представників наукової інтелігенції, людей з високою духовною і моральною культурою, був і ліцей при Донецькому національному університеті, який відкрився ще у далекому 1990 році. Саме у ньому була обґрунтована і набула свого розвитку ідея науково-практичної підготовки старшокласників, формування особистості, здатної розв'язувати наукові проблеми, досліджувати і продукувати нове знання, сформульована і перевірена багаторічним досвідом практики низка педагогічних умов щодо ефективності підготовки майбутніх науковців, вчених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Досвід діяльності ліцею при Донецькому національному університеті щодо розвитку наукової обдарованості старшокласників був предметом аналізу таких вітчизняних науковців, як М. Артёмов, М. Кабанець, В. Кожевников, В. Тесленко та ін. Автори дисертаційних досліджень і наукових статей підкреслювали цілеспрямований характер діяльності педагогічного колективу ліцею і науково-педагогічного складу Донецького національного університету щодо організації науково-дослідної роботи учнів ліцею, наголошували на тому, що розвиток наукової обдарованості ліцеїстів у ньому мав системний характер, що постійні успіхи

старшокласників на олімпіадах, конкурсах, турнірах ставали можливими завдяки їх щоденній взаємодії із викладачами університету, спеціально організованих їх підготовці до науково-практичної діяльності.

Слід відмітити, що свого часу як у вітчизняній, так і зарубіжній педагогічній науці були проведені дослідження щодо розвитку дослідницької діяльності учнів (М. Алексєєв, А. Леонтович та ін.), дослідницького навчання (О. Савенков та ін.), розвитку комплексу теоретичних і практичних вмінь, творчих здібностей у навчально-дослідницької діяльності (В. Андрєєв, С. Антонова, В. Котлярів та ін.), управління дослідницькою діяльністю учнів та педагогічних умов її організації (Т. Августманова, Г. Веселова, Д. Захарова, М. Кабанець, Л. Ляшко та ін.). Ці та інші вчені наголошували на тому, що дослідницька (навчально-дослідницька) діяльність школярів формує позитивні мотиви навчання, стійкий інтерес до здобуття нових знань, потребу у поповненні знань, розширення бази знань з предмету, який особливо цікавить школярів, формує вміння опрацьовувати спеціальну літературу, аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагуватися, узагальнювати, спостерігати, формулювати висновки, прогнозувати тощо. В той же час науковці неодноразово наголошували, що розвитку наукової обдарованості школярів особливо сприяє ліцейська освіта, яка історично характеризується виразною науковою підготовкою учнів, що ліцеї націлені на орієнтацію учнів на досягнення видатних результатів у науці, освіті і культурі.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на численні наукові публікації щодо дослідницької підготовки ліцеїстів, управління цією підготовкою, подальшого вивчення потребує досвід розвитку наукової обдарованості ліцеїстів при Донецькому національному університеті як цілісного феномена.

Мета статті – розкрити досвід розвитку наукової обдарованості ліцеїстів на прикладі ліцею при Донецькому національному університеті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Наукова обдарованість розуміється як системна якість особистості, яка має прояв у характері діяльності. Основними ознаками цієї обдарованості виступають заглиблення у предмет наукового пошуку, вільний вибір способів наукової творчості та інформації, виявлення школярами самостійності та творчої активності, здобуття ними нових знань, сформованість дослідницьких вмінь тощо. Іншими словами, наукова обдарованість проявляється в

успішності дослідницької діяльності та розвитку цієї діяльності (Д. Богоявленська).

Розвиток наукової обдарованості старшокласників відбувається у тісній єдності навчання із дослідництвом як в урочний, так і позаурочний час. Сила дослідництва у тому, що воно вчить учнів творчо сприймати саму дійсність, навчає мислити креативно, спрямовує їх зусилля на розв'язання найактуальніших наукових проблем. Воно спонукає до продуктивної взаємодії школярів із науковцями, яка заснована на принципах творчого співробітництва, створює внутрішню мотивацію навчання, формує вольові якості і культуру наукової праці, сприяє орієнтації старшокласників на наукову діяльність як професію.

У цьому плані на увагу заслуговує досвід роботи ліцею при Донецькому національному університеті, який був відкритий у 1990 році з метою науково-практичної підготовки найбільш здібних і талановитих старшокласників. Цей ліцей за двадцять чотири роки випустив понад 3500 старшокласників, які всі без виключення стали студентами вищих навчальних закладів, а близько двохсот – докторами та кандидатами наук. Університет увів у практику закріплення за кожним із ліцеїстів наукового керівника із числа професорів і доцентів, надав їм можливість працювати у науковій бібліотеці та проводити дослідження у наукових лабораторіях. При цьому робота викладачів університету із ліцеїстами включалася у їх навчальне навантаження. Все це сприяло наступності у науково-практичній підготовці ліцеїстів і студентів та забезпечувалася на цілепрогностичному рівні (узгодження цілей науково-практичної підготовки в ліцеї і подальшій такої підготовки в університеті, на суб'єктному рівні (узгодження моделі випускника ліцею як майбутнього студента та моделі випускника університету як майбутнього фахівця-дослідника), на змістовному рівні (розроблення програм допрофесійної підготовки, що починається в ліцеї та зорієнтованої на подальший професійний розвиток його особистості), на функціональному рівні (використання відповідних технологій навчання, поєднання навчальної і науково-дослідницької роботи ліцеїстів і студентів у їх цілісності).

Основою розвитку наукової обдарованості ліцеїстів виступала програма науково-практичної підготовки, яку розробив директор ліцею. Її основою була класифікація факторів наукової діяльності, ідея соціальної детермінації наукового знання та теорія діяльності. Вона передбачала формування у ліцеїстів позитивного ставлення до образу вченого та наукової діяльності, залучення до роботи з ліцеїстами не тільки вчених Донецького національного університету, але й спеціалістів науково-дослідних інститутів, студентів, введення посад заступників директора з

науково-дослідницької роботи учнів і педагогів, що дозволяло вчителям за короткий час ставати спеціалістами вищої категорії, вчителями-методистами, розробляти і впроваджувати власну інноваційну педагогічну технологію, надрукувати 156 наукових статей і методичних праць, захистити дисертації.

Змістовний компонент програми, окрім управлінських дій, також включав пізнавальний і практичний напрямки розвитку творчого потенціалу ліцеїстів. У навчальний план ліцею був введений курс «Теорія і методи наукового дослідження», який викладався вченими Донецького національного університету. Його зміст містив питання історії науки, з переважним акцентом на науку, якою захоплювався ліцеїст, детальний розгляд методів дослідження та оформлення результатів. Цей курс органічно доповнювався дослідженнями учнів на кафедрах і лабораторіях університету під керівництвом викладача вищого навчального закладу. При цьому першу наукову лекцію ліцеїстам викладав декан факультету відповідно до профілю навчання.

Усі ліцеїсти забезпечувалися циклограмою організації науково-дослідної роботи, щоденником ліцеїста-дослідника. Циклограма передбачала знайомство ліцеїстів із університетом, його структурою, історією, науковою бібліотекою, кафедрами і факультетами, професорсько-викладацьким складом. Вона також передбачала виконання ліцеїстами на першому курсі курсової роботи, на другому – випускної. Результати їх захисту вносилися до атестату про повну загальну середню освіту. Важливо, що тематика дослідницьких робіт ліцеїстів була частиною наукової тематики відповідної кафедри, що сприяло наступності між ліцейською та студентською науково-практичною підготовкою.

Комплексною формою організації науково-дослідної роботи ліцеїстів було ліцейське наукове товариство (ЛНТ), діяльність якого регулювалося положенням, що затверджувалася Вченою радою університету. Ліцейське наукове товариство традиційно очолювали проректора з наукової роботи Донецького національного університету, а секції – декани та завідувачі кафедрами. У товаристві були створені секції математики, фізики, хімії, біології, історії, філології (українська, російська, англійська, французька, німецька, грецька), правознавства, економіки, а також інформаційно-технологічна секція. Керувала товариством Вчена рада, при якій були створені експертні ради за напрямками наукових досліджень.

ЛНТ проводило щорічну науково-практичну конференцію, інтелектуальний марафон, сприяло участі ліцеїстів у 198 конкурсах, турнірах різних рівнів. ЛНТ також мало музей, у якому містилися матеріали про відомих вчених Донецького національного університету, їх

наукових досягненнях. Музей ліцейського наукового товариства був частиною відкритого ліцейського простору, формував в учнів почуття причетності до української науки, гордість за неї, був координатором різноманітної дослідницької діяльності ліцеїстів.

Музей ліцейського наукового товариства формував у ліцеїстів комунікативні компетенції, поважне ставлення до праці вченого, виховував музейну культуру, навчав музейній термінології, розвивав їх наукові інтереси та сприяв формуванню інтересів професійних. Принципи його роботи передбачали систематичний зв'язок із навчально-виховним процесом, проведення пошуку досягнень видатних вчених із профілю навчання як базу для розвитку та діяльності музею, проведення зустрічей із науковцями, музейних уроків, самостійність, творчу ініціативність ліцеїстів.

Особливе місце науково-практичній підготовці ліцеїстів займала щорічна науково-практична конференція. За її результатами визначалися кращі роботи учнів, надавалися рекомендації з подальшого проведення досліджень, розповсюдження результатів та участі ліцеїстів в інших конкурсах науково-дослідних робіт. Головними на конференції були продукти творчої діяльності ліцеїстів, особлива психологічна атмосфера, специфічний спосіб спілкування. Можна сказати, що вона була моделлю ідеальних відношень між ліцеїстами і вченими.

Конференція була найяскравішою ліцейською традицією, найсильнішим засобом об'єднання ліцеїстів навколо проблем науки, школою організаційної майстерності. Саме на ній ліцеїсти відпрацьовували форми поведінки вченого, наслідуючи його цінності. Тут яскраво проявлялися єдність навчальної, виховної та дослідницької роботи, формувалася інтелігентність, почуття причетності до науки, до славетної когорти її представників. Як результат такі якості особистості як обізнаність, начитаність, вміння діяти за аналогією, класифікувати, узагальнювати факти і явища, аналізувати і синтезувати їх, логічно мислити значно підсилювалися, розвивалися, що дозволяло ліцеїстам успішно захищати наукові дослідження, перемагати і ставати призерами міжнародних, всеукраїнських та обласних олімпіадах, конкурсах, турнірах Малої академії наук. Близько 200 ліцеїстів стали докторами і кандидатами наук. Саме за підготовку переможців і призерів міжнародних предметних олімпіад шість ліцейських педагогів були удостоєні почесного звання «Заслужений вчитель України». Щорічно кращі ліцеїсти одержували стипендії Президента України та Донецької обласної ради. Із кращими юними науковцями зустрічалися лауреат Нобелівської премії Жорес Алфьоров, Борис Патон, міністри освіти України, їх вітали Президенти

України, Голови Верховної Ради України та інші видатні особистості. Не випадково у 2004 році Національним фондом соціального захисту матерів і дітей «Україна – дітям» педагогічна система ліцею була визнана однією із найкращих з роботи з обдарованими дітьми, а у 2008 році ліцей був визнаний флагманом освіти України. Три педагога, що працювали із обдарованими ліцеїстами, в тому числі два викладачі університету, включені у Книгу педагогічної слави України.

Іншими словами, реалізація програми науково-практичної підготовки свідчила про реальні та потенційні можливості ліцейської освіти, яка була націлена на підтримку талановитих і обдарованих школярів, здатних до наукової діяльності. Вона була спрямована на розвиток наукових здібностей старшокласників, де важливу роль відігравали інтеграція науки і освіти, індивідуалізовані форми навчання, раннє включення ліцеїстів у науку, особистісно орієнтовна взаємодія університетських науковців, вчителів ліцею, батьків з вихованцями, психолого-педагогічний супровід останніх.

В результаті в ліцеї була досягнута органічна єдність шляхів так званого шкільного і ліцейського компонентів освіти, що дозволяло одержати атестат про загальну середню освіту, сформувати у ліцеїстів вміння науково-дослідницької роботи, оцінки одержаного результату. Все це посилювало вплив ліцею на становлення життєвих цілей старшокласників, робила їх визначальними у професійному самовизначенні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, аналіз досвіду діяльності ліцею при Донецькому національному університеті довів, що розвиток наукової обдарованості ліцеїстів є результатом діяльності творчого середовища, яке створює ліцей разом із викладачами вищих навчальних закладів, включаючи учнів у різноманітні олімпіади, конкурси, турніри, конференції та семінари. Спілкування ліцеїстів із вченими, які доносять «чарівність науки», сприяє науковій освіті старшокласників, допомагає цілеспрямованому та прискореному розвитку їх наукових здібностей, формуванню наукового світогляду, розширює право на вибір. Більш того, особливою цінністю цього спілкування виступає реальна можливість вільного виховання. Саме можливість ліцеїсту глибоко вникнути у свій улюблений предмет, опанувати його є умовою вільного виховання.

Також цей аналіз показав, що ефективність науково-практичної підготовки старшокласників залежить від цілеспрямованості наукової освіти, обміну науковими знаннями і способами наукової діяльності, цінностями науки між вченими і ліцеїстами у спеціально організованих

умовах. Провідною умовою тут виступала авторська програма директора ліцею щодо підготовки ліцеїстів до науково-практичної діяльності. Все це дозволяє стверджувати, що реальна дослідницька робота ліцеїстів посилює вплив ліцейської освіти на становлення життєвих планів учнів, а поглиблення у таку освітню галузь як наука, сприяє розвитку творчого потенціалу школярів, розумінню ними цінностей наукової картини світу, допомагає розвинути індивідуальну позицію у навчальній діяльності, пізнавальну активність, створити реальні умови для створення кожному індивідуального освітнього маршруту.

Аналіз діяльності ліцею при Донецькому національному університеті також дозволяє зробити уявлення про нові чинники забезпечення наступності між ліцеєм і університетом, використання яких може бути корисними при реалізації завдань нової української школи: наступність навчально-виховного в діяльності педагогів ліцею і викладачів вищої школи, наступність у діяльності ліцеїстів і студентів в реалізації завдань науково-практичної підготовки, наступність діяльності керівників ліцею і вишу щодо створення умов розвитку наукової обдарованості ліцеїстів і студентів у навчально-пізнавальному процесі.

Втім, подальшого аналізу потребує діяльність ліцею при Донецькому національному університеті щодо розробки і впровадження програм індивідуального розвитку і саморозвитку творчої особистості старшокласника, організація ліцейського навчання, робота психологічної служби щодо підтримки юних талантів тощо.

Література

1. Алфімов В. М. Виховання культурної особистості ліцеїста. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. За ред. Г. П. Шевченко. 2019. Вип. 2. С. 10–18.
2. Алфімов В. М. Центр підготовки до науково-практичної діяльності. *Рідна школа*. 1996. № 1. С. 4–7.
3. Завертана Н. Є. Система біологічної освіти в ліцеї. *Рідна школа*. 1996. № 1. С. 45–51.
4. Кабанець М. М. Педагогічна підтримка обдарованих школярів: східноукраїнський досвід : монографія. Покровськ: ДВНЗ «ДонНТУ», 2019. 310 с.
5. Ліцей готує майбутніх науковців. *Педагогічна скарбниця Донеччини*. 1995. № 2. С. 36–38.
6. Максименко В. П. Розвивасмо історичне мислення ліцеїстів. *Рідна школа*. 1996. № 1. С. 51–53.

7. Соколень І. Б. Формування майбутнього науковця в хімічній освіті. Всеукраїнська науково-практична конференція з проблем середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів нового типу: тези доповідей та виступів. Київ: ІСДО, 1994. С. 292–294.

References

1. Alfimov, V. M. (2019). Vychovannia kulturnoi osobystosti litseista [Education of cultural personality of the lyceum student]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka: zb. nauk. prats*, 2, 10–18 (ukr).
2. Alfimov, V. M. (1996). Tsentri pidhotovky do naukovo-praktychnoi diialnosti [Centre for preparation for scientific and practical activities]. *Ridna shkola. 1*, 4–7 (ukr).
3. Zavertana, N. Ye. (1996). Systema biolohichnoi osvity v litsei [System of biological education in the lyceum]. *Ridna shkola. 1*, 45 – 51 (ukr).
4. Kabanets, M. M. (2019). *Pedahohichna pidtrymka obdarovanykh shkoliariv: shhidnoukrainskyi dosvid: monohrafiia [Pedagogical support of gifted students: East Ukrainian experience: monograph]*, 310. Pokrovsk: DVNZ "DonNTU" (ukr).
5. Litsei hotuie maibutnykh naukovtsiv [The lyceum prepares future scientists] (1995). *Pedahohichna skarbnytsia Donechchyny*, 2, 36–38 (ukr).
6. Maksymenko, V. P. (1996). Rozvyvaiemo istorychne myslennia litseistiv [We develop historical thinking of lyceum students]. *Ridna shkola, 1*, 51–53 (ukr).
7. Sokolets, I. B. (1994). Formuvannia maibutnoho naukovtsia v khimichnii osviti [Formation of the future scientist in chemical education]. *Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia z problem serednykh zahalnoosvitnykh navchalno-vykhovnykh zakladiv novoho typu: tezy dopovidei ta vystupiv*, 292–294. Kyiv: ISDO (ukr).

РАЗВИТИЕ НАУЧНОЙ ОДАРЕННОСТИ ЛИЦЕЙСТОВ

В. Н. Алфимов

В статье раскрыта сущность научной одаренности личности, представлены основные характеристики ее проявления у старшеклассников. Подчеркнуто, что, несмотря на многочисленные научные публикации по исследовательской подготовке школьников, управление этой подготовкой, дальнейшего изучения требует опыт работы лицей при Донецком национальном университете как такого учебно-воспитательного заведения, за двадцать четыре года существования которого была создана эффективная практика развития научной одаренности старшеклассников, результатом чего стали сформированные у каждого выпускника положительные мотивы учения, устойчивый интерес к получению новых знаний, потребность в пополнении знаний, умения обрабатывать специальную литературу, анализировать, синтезировать, сравнивать, абстрагироваться, обобщать, наблюдать, формулировать выводы, прогнозировать и тому подобное. Все это позволило выпускникам лицей поступать в аспирантуру, защищать кандидатские и докторские диссертации,

становиться научными сотрудниками, что еще раз подчеркивает важность целостного подхода к научно-практической подготовке старшеклассников, который наряду с другими подходами активно внедрялся в лицее при Донецком национальном университете.

Подчеркнуто, что целостный характер развития научной одаренности учащихся в лицее при Донецком национальном университете обеспечивался созданием и внедрением программы научно-практической подготовки старшеклассников. Проанализировано содержание программы, формы и методы ее реализации. Особое внимание уделено лицейскому научному обществу и его музею, принципам его работы, а также учебному курсу «Теория и методы научного исследования», циклограмме организации научно-исследовательской работы будущих ученых, ежегодной научно-практической конференции лицейстов, результатам научно-практической подготовки старшеклассников, поощрению учеников и их педагогов.

Ключевые слова: одаренная личность, научная одаренность, лицей при Донецком университете, программа научно-практической подготовки лицейстов, лицейское научное общество, музей лицейского научного общества, ежегодная научно-практическая конференция лицейстов, циклограмма организации научно-исследовательской работы лицейстов, поощрение лицейстов и педагогов.

DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC GIFTEDNESS OF LYCEUM PUPILS

V. M. Alfimov

The article reveals the essence of the scientific giftedness of the individual, presents the main characteristics of its manifestation in high school students. It is emphasized that, despite numerous scientific publications on research training of high school students, the management of this training requires further study of the experience of the lyceum at Donetsk National University as such an educational institution which has created effective practice of developing scientific giftedness during its twenty-four years' existence. The outcome of such work was positive learning motivation of the students, their steady interest in acquiring new knowledge, the need to replenish knowledge, skills to process special literature, analyse, synthesize, compare, abstract, generalize, observe, make conclusions, forecast, etc. That training enables the lyceum graduates to enter universities, defend PhD and doctoral dissertations, become researchers, which proves the importance of a holistic approach to scientific and practical training of high school students, was actively implemented in the lyceum at Donetsk National University.

The articles emphasizes that the integral nature of the development of scientific talent of students in the lyceum at Donetsk National University was ensured by the creation and implementation of a program of scientific and practical training of high school students. The content of the programme, forms and methods of its implementation are analysed. Special attention is paid to the lyceum scientific society and its museum, the principles of its work, as well as the training course "Theory and methods of scientific

research", the cyclogram of the organization of research work of future scientists, the annual scientific-practical conference of lyceum students, the results of scientific-practical training, and encouragement of students and their teachers.

Key words: *Gifted personality, scientific giftedness, lyceum at Donetsk University, programme of scientific and practical training of lyceum students, lyceum scientific society, museum of lyceum scientific society, annual scientific-practical conference of lyceum students, cyclogram of organization of research work of lyceum students, encouragement of lyceum students and their teachers.*

Алфімов Валентин Миколайович – професор кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк, Україна). E-mail: alfimov_val@meta.ua

Алфімов Валентин Николаевич – професор кафедри педагогіки Восточноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (г. Северодонецк, Україна). E-mail: alfimov_val@meta.ua

Alfimov Valentin Mykolaiovych – Professor of the Department of Pedagogy of the Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Severodonetsk, Ukraine). E-mail: alfimov_val@meta.ua